

ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA
• ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA •

SEGÉDKÖNYVEK

A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 156.

ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA
• ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA •
WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA

**«ВОДА» В СЛАВЯНСКОЙ
ФРАЗЕОЛОГИИ И ПАРЕМИОЛОГИИ**

**A VÍZ A SZLÁV FRAZEOLÓGIÁBAN
ÉS PAREMIOLÓGIÁBAN**

**WATER IN SLAVONIC PHRASEOLOGY
AND PAREMIOLOGY**

T. 1.

Научные редакторы:

Андраш Золтан, Олег Федосов, Сабольч Янурик

VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА
• VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA •
ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA
• ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA •
WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA
• WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА •
VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА
• VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA •

TINTA KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 2013

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ТИНТА», БУДАПЕШТ, 2013

• WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА •
VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА • VODA • WODA • ВОДА

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészettudományi Kar

SZLÁV ÉS BALTI
FILOLÓGIAI INTÉZET

EÖTVÖS LORÁND UNIVERSITY
Faculty of Humanities

INSTITUTE OF SLAVONIC
AND BALTIC STUDIES

**«ВОДА» В СЛАВЯНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ И
ПАРЕМИОЛОГИИ**

**A VÍZ A SZLÁV FRAZEOLÓGIÁBAN ÉS
PAREMIOLÓGIÁBAN**

**WATER IN SLAVONIC PHRASEOLOGY AND
PAREMIOLOGY**

КОЛЛЕКТИВНАЯ МОНОГРАФИЯ

T. 1.

Научные редакторы:

Андраш Золтан, Олег Федосов, Сабольч Янурик

Рецензенты:

П. Дюрчо (Братислава), Л. Степанова (Оломоуц), Ж. Финк
(Загреб)

TINTA KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 2013
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ТИНТА», БУДАПЕШТ, 2013

Фразеологізми із компонентом *вода* у творчості А. Свидницького

КОВАЛЕНКО Борис Олексійович

Кам'янець-Подільський, Україна

E-mail: kovalenko.bor@gmail.com

Мовна постать А. Свидницького не знайшла всебічного висвітлення у сучасному мовознавстві. За життя письменник здійснив лише декілька публікацій в журналі «Основа», в газетах «Одесский вестник» та «Киевлянин». Це були оповідання з народного побуту та фольклорно-етнографічні нариси, написані російською мовою, але «щедро насичені українськими лексемами переважно для позначення специфічних понять українського побуту, звичаїв і вірувань українського народу» (Муромцева 2008: 47). Видав також методичну працю «Русская азбука», яка складалася з двох частин: «руководство для учащихся» – перша частина і «руководство для преподавателей» – друга.

Дослідження творчості письменника з кінця XIX ст. і досьогодні пройшло ряд етапів свого розвитку.

Вперше у 1882 році на фольклорно-етнографічні записи А. Свидницького звернув увагу історик української літератури М. Петров, надрукувавши в журналі «Исторический вестник» статтю «Антоній Свидницькій» (Петров 1882). Біографічні дані про А. Свидницького дослідник умістив в одне речення, згадавши, що він син священика Подільської губернії, вихованець Кам'янець-Подільської духовної семінарії і згодом – чиновник. Не називаючи дати народження, М. Петров вказує дату смерті – літо 1871 р. Літературознавець не знає «Люборацьких», йому відомі лише 17 оповідань письменника, деякі з них він аналізує, вказуючи, що вони не завжди вирізняються літературною вартістю. Разом з тим, важливість постаті А. Свидницького, на думку вченого, полягає у тому, що це «єдиний письменник в українській літературі, який наважився в белетристичній формі змалювати культурні особливості Поділля» (Петров 1882: 530). Критик вважає, що за змістом оповідання про життя і побут Поділля можна порівняти з оповіданнями М. Гоголя.

У 1884 р. М. Петров у своїх «Очерках истории украинской литературы XIX ст.» знову згадує А. Свидницького називаючи його послідовником М. Гоголя щодо змалювання життя у тодішній Україні, вважаючи, що письменник змальовує переважно виняткові явища подільського життя через близькість Поділля до бессарабського та австрійського кордонів. До гоголівської школи в українській літературі, окрім А. Свидницького, дослідник відносить і такі постаті, як: Є. Гребінка, О. Стороженко, Г. Данилевський, П. Раєвський та ін. М. Петров з позицій історика української літератури справедливо вважає письменника представником «національної школи» в українському письменстві та вказує на близькість А. Свидницького до М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка.

У своїй рецензії «Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: „Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія“» М. Дашкевич з позицій засад культурно-історичної школи в літературознавстві (історизму, детермінізму, еволюціоналізму тощо) розглядає А. Свидницького як «українського белетриста-отобразителя народного быта» (Дашкевич 1889: 272) і практично до розкриття теми України, як і М. Петров, у його творчості не торкається. Він знаходить подібність творчого методу письменника до літературної манери М. Гоголя, О. Стороженка, П. Раєвського.

Для широкого загалу постать А. Свидницького як письменника відкрив І. Франко. З точки зору естетично-психологічної методології він, зокрема, зауважував, що творчість письменника дала вітчизняній літературі першу українську повість на тлі сучасного йому суспільного життя – в умовах політичної неволі (Франко 1886). Автор наголосив на смисловій доцільності відображення письменником процесу руйнування материнської культури України колонізаційними та русифікаторськими тенденціями. І. Франко ставить А. Свидницького у контекст «нових письменників»: В. Антоновича, С. Руданського, О. Кониського, оскільки, на думку критика, він був кращим епіком, ніж письменники старшого покоління О. Стороженко, Я. Кухаренко, Г. Барвінок, Я. Щоголів (Франко 1984: 85).

Саме І. Франко вперше надрукував у журналі «Зоря» роман А. Свидницького «Люборацькі». Готуючи роман до друку, він звертався до відомих людей того часу подати хоча б якусь звістку про письменника.

Творчість письменника в різні часи досліджували О. Огоновський, С. Єфремов, М. Зеров, М. Хращевський, М. Бернштейн, В. Герасименко, М. Сиваченко, Н. Жук та ін. У різні часи відповідно до засадничих принципів певних літературознавчих напрямів та шкіл його творчість оцінювали по-різному. Однак мова творів письменника майже не досліджувалася, «це пряме і безпосереднє завдання дослідників-мовознавців» – констатує М. Сиваченко у ґрунтовному дослідженні життєвого шляху, громадсько-політичної і літературної діяльності письменника (Сиваченко 1962: 289). У монографії вчений присвятив окремий розділ мові та стилю роману, де зазначає, що пишучи свій роман «Люборацькі», Свидницький орієнтувався на живу народну мову, якою розмовляло населення центру України. На мові роману водночас позначився чималий вплив південно-західного (подільського) діалекту, що було «зумовлено самим життєвим матеріалом, прагненням автора надати творові місцевого подільського колориту, а героям – більшої реалістичної конкретності» (Сиваченко 1962: 288). В. Герасименко також лише побіжно згадує, що повість «написана в основному мовою подільської говірки» (Герасименко 1959: 114), Н. Жук зауважує, що «чимало в мові автора та дійових осіб характерних для Поділля діалектних слів» (Жук 1987: 115). П. Доценко, у праці, що увійшла до «Курсу історії української літературної мови», характеризує особливості індивідуального функціонування мови А. Свидницького (Доценко 1958), щоправда покликаючись лише на «Люборацьких». Про те, як відображається подільський говір у мові творів письменника, йдеться у статтях І. Матвіяса (Матвіяс 1998) та Б. Коваленка (Коваленко 2009а, Коваленко 2009б, Коваленко 2009с). Так,

у своїй монографії «Варіанти української літературної мови» І. Матвіяс підкреслює, що «найвиразніше в творах А. Свидницького відбиті лексичні діалектизми» (Матвіяс 1998: 84). Дослідник виокремлює низку лексичних регіоналізмів, що їх вживає письменник, зазначаючи, що «у мові його творів відображений рівень нормування літературної мови відповідного періоду та живомовна стихія Поділля, що виражається в активному використанні фонетичних, граматичних і лексичних говіркових рис» (Матвіяс 1998: 85). Серед різноманітних мовностилістичних засобів усієї творчої палітри автора «Люборацьких», що визначають його ідіостиль, особливо виділяються фразеологічні одиниці. О. Муромцева констатує, що «найвиразнішою прикметою авторського стилю А. Свидницького є майстерне користування фразеологічним багатством народної мови» (Муромцева 2008: 73).

Фразеологічні одиниці в нашому мовленні є яскравим засобом образності, емоційності, експресивності, виразності. Українська фразеологія виступає активною складовою комунікативних актів, є засобом відображення національної культури народу, його ментальності.

Дослідження фразеологізмів, їх роль у мові й функціонування у літературному та діалектному мовленні постійно виступають об'єктом вивчення мовознавців.

Питання фразеологічного складу української мови широко представлені в дослідженнях О. Потебні, Л. Булаховського, М. Демського, Л. Скрипник, Г. Удовиченка, В. Ужченка та ін.

У сучасній україністиці, окрім згаданих мовознавців, системний аналіз змісту, суті і структури фразеологічних одиниць здійснюють Ю. Прадід, І. Гнатюк, В. Білоноженко, Н. Бабич, Г. Їжакевич та ін.

Метою нашої розвідки є дослідження фразеологізмів із компонентом *вода* у творах письменників-подолян, зокрема А. Свидницького.

Вода в народних повір'ях і обрядах завжди мала виняткове значення. І досі від людей старшого покоління можемо почути чимало оповідань, переказів та легенд про чудодійні властивості води, яка обов'язково має бути чистою, свіжою, прозорою, а особливо – непочатою. Непочата вода – в українській міфології – вода, яку беруть до схід Сонця із джерела, тобто тоді, коли, як гадають, її ще ніхто не брав. Українці приписували непочатій воді велику силу, вживали для різних магічних обрядів. Так, породілля йшла вночі по непочату воду і пила її, у непочатій воді купали дитину-немовля.

В українській міфології є легенда про те, як упізнати відьму за допомогою води. Цю легенду переповідають у своїх творах і українські письменники. Ось як це робить А. Свидницький:

Щоб пізнати, чи то відьма, чи що, чи добра людина, беруть навпоперек мотузом і пускають на воду – топлять, як це зветься між людом. Коли добра душа, чиста, то впірне, а коли ні, то так і плюскається поверх води – саму голову токмачить, бо встидно; та нічого не вдіє – голова і ноги будуть в воді, а середина все зверху, хіба камінь прив'язати, то аж тоді піде на дно. Я сам мало-мало що цього вже року не був свідком, як в однім селі купали відьом та опирів – кількома днями тільки спізнався. Найбільше допікає, що відьми дощ запродують (з уст люду).

Як посуха, то громада вже й гуде на відьом, що дощ запродали, і нишком змовляться та й коли-небудь у велике свято, як все село в церкві, переступлять до рогу, щоб ніхто не втік, і ловлять, про кого недобра чутка ходить, та й і топлять. Так візьмуть навпоперек, наче поясом, і пускають на воду з кручі де, чи з містка, чи з греблі – яка де вода і звідки зручніше мочати. Тут і виявиться, що в кому кипить – інше і само признається. Як родиме, то пускають, а як вчене, то б'ють – само признається. На другий, па третій день і пілле дощ, як з луба; так було і цього року. Літ з десять абощо назад в однім селі на Поділлі одну бабу і втопили, не хочачи, на Богу, як відьом купали. Кажуть, чиста душа була, бо як спустили на воду, вона і не плюснулась, і не потопала – пішла, як сокира, на дно. «Чиста! чиста!» – загула громада і зараз же таки витягли, а вона й нежива. Що дива виробляли! І трясли, і відтирали – таки не помоглося. Так і поховали, що не ожила (Свидницький 1985: 415).

А. Свидницький, продовжуючи традиції своїх попередників, важливим компонентом своїх оповідей робить фольклоризм у широкому розумінні – як спеціальну стильову категорію. Вона виявляється не лише у глибокому проникненні письменника в склад народного світосприймання, народного мислення, наслідком чого є органічність, природність самого способу відтворення думок і почуттів простих людей, а й у введенні до тексту народних приказок, прислів'їв, елементів народної образності тощо. Одним із компонентів цих висловлювань є лексема *вода*:

«Люборацькі»:

– То сором, – каже, – то встид; а по-хлопські побалакавши, – каже, – так писки заогидиш, *що й свяченою водою не сполощеш, ні окропом не відпариш*. – І дала роботу додому – гаптування (Свидницький 1985: 77);

– Що ж, сестро! не штука випросити в архирея богослова; та *силою колодязь копавши, не пить води з його* (Свидницький 1985: 99);

Як розприскається мій Антосьо! Е! *як та вода на лотоках бурлить, що ні спинку, ні гаманцю не має...* (Свидницький 1985: 124);

І почне молитись: – дай, боже, щоб була *багата, як земля; здорова, як вода; велична, як хліб святий!* (Свидницький 1985: 184).

«Шинкарь»:

Де б не був, а *нехай йому бог дає з роси и з воды*. Щоб у його так всього було повно, як налытый бурдюх (Свидницький 1985: 274).

«Недоколисана»:

Добре жити в надії на щось луччого, да тому, в кого й так на душі легко; а кому бог не годить, то і в печі не горить – такому нічого сподіватись, для його *надія – то дірявий мішок на просо, решето на воду* (Свидницький 1985: 389);

...не знають, що робити, що й чинити – *хто, пригадують, опаривсь на молоці, той на холодну воду студить* (Свидницький 1985: 392).

«Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського»:

Та, як то ляхи приповідають, *доти дзбан воду носить, поки вухо не ввіреться* (Свидницький 1985: 455).

«Великдень у подолян»:

...*будь здоров, як вода, і багатий, як земля* (Свидницький 1985: 460); не лізьте в воду, не спитавши броду (Свидницький 1985: 502).

Як видно із наведених прикладів, сталі сполуки, за якими закріпилися терміни «прислів'я» та «приказки», письменник уживає не лише в україномовних текстах («Люборацькі», «Недоколисана»), а й в оповіданнях, написаних російською мовою («Шинкарь»), та у фольклорно-етнографічних нарисах («Відьми...», «Великдень у подолян»).

Загалом вражає не лише кількість ужитих письменником фразеологічних одиниць (лише у романі «Люборацькі» фіксуємо понад півтисячі фразеологізмів), а й та свобода, легкість, невимушеність, з якими вони вводяться в текст, і та доцільність, яка властива лише народній розмовній мові. Функції фразеологізмів у творах надзвичайно широкі. Крім афористичності, образності, динамізму, яких вони надають творові, можна відзначити й деякі спеціальні функції, а саме:

– виступають засобом образної характеристики героїв, більш яскравою й експресивною порівняно з тією, що виражається звичайними означеннями: «Нема в світі більш празного люду, як деякі панотці: *ні за холодну воду не возьметься*» (Свидницький 1985: 29) – про о. Гервасія; «...вона насилу з татом привіталась, на сестер і не глянула, і стала під грубою та й ні пари з губи, *наче води в рот набрала*» (Свидницький 1985: 77), «Сама не ходє, а пливе, *як качка по воді*; і менших так приучувала» (Свидницький 1985: 77–78), «І ходила, погойдуючись, та підківками поцокуючи. А ніколи і *за холодну воду не бралась*» (Свидницький 1985: 91) – про Масю; «Пограє-пограє, награється та й гойдається на колесі, задумавшись, *і щоб за холодну воду взявся!*» (Свидницький 1985: 167) – про Антося;

– виступають експресивними назвами дій, вчинків героїв, їх станів. У лінгвістичному плані фразеологічні одиниці в такому вживанні є експресивними синонімами до загальноновживаних слів: «З того часу Явтух *як в воду впав*: ніхто про його жодної звістки не переказував» (Свидницький 1985: 66) – ‘зникнути безслідно, пропасти’ (ФСУМ 1993: 148);

– гіперболічно загострюють певні ситуації, дії героїв. Наприклад, щоб показати прихильність до Антося Люборацького з боку його товаришів, автор уживає фразеологізм *і в вогонь, і в воду*, який має значення ‘на будь-який самовідданий вчинок, на все’ (ФСУМ 1993: 140): «– Люборацький! чуєш, Люборацький! – каже, – коли хоч, кажи в вогонь лізти – полізу! їй-богу, полізу! за тебе, братіку, *і в огонь, і в воду – їй-богу!*» (Свидницький 1985: 127).

Фразеологізми, у яких одним із компонентів є лексема *вода*, трапляються й у інших творах автора: як в україномовних, так і в російськомовних, наприклад:

«Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського»: а вона лиш очима водить та відхлипує, *наче води обтилася* (Свидницький 1985: 451).

«Проти сили не попреш; з чим родився, з тим і вмреш»: як *поплавець на воді*, гойдається попід берег (Свидницький 1985: 381);

От і *росте* хлопець як *вода*, як зелена лобода в полі, так він у лісі (Свидницький 1985: 382).

«Недоколисана»:

Сумує батько, мати печалиться, а доня гуля, як *вода в прірві* – що нічим її не спишиш (Свидницький 1985: 382);

А паня як *води в рот набрала* (Свидницький 1985: 391).

«Два упрямых»:

Много воды уплыло с тех пор, много лет прошло, но я й тепер помню матовое лицо Мити, его вздернутый нос, маленькие глаза, нечесаные волосы (Свидницький 1985: 215).

«Попался впросак»:

– Но, знаешь ли, по делам, в которых замешаны евреи, по моему мнению, нельзя поступать иначе: проведают бестии, и *концы в воду* (Свидницький 1985: 253);

За то сам город – така *мутная вода*, в которой не ловил рыбу только тот, кто почему-либо довольствовался хлебом – хоть сухим, но насущным (Свидницький 1985: 256);

– А что значит кагал? Если один наш еврейчик мог побить и посадить в тюрьму честного чиновника, то чего не сможет сделать кагал? *В ложке воды утопит!* (Свидницький 1985: 261).

«За год до холеры»:

Малые и старые, мужчины и женщины *толкли одну и ту же воду* (Свидницький 1985: 310);

Как утки от воды, так крестьянские мальчики отсюда со льда не отходили с утра до вечера (Свидницький 1985: 312).

Цікавим є той факт, що А. Свидницький одне із своїх оповідань називає «Хоч з моста та в воду», де назва твору містить частину фразеологізму із компонентом *вода* і ‘уживається для підкреслення безвіхідного становища когонебудь’ (ФСУМ 1993: 143).

Уживає А. Свидницький фразеологізми не лише у художніх творах і фольклорно-етнографічних нарисах, а й у своїх листах. Так, у листі до П. Єфименка, він, пояснюючи зміст свого роману «Люборацькі», пише: «Побачивши, що до науки мені нічого спинатись, пустився на белетристику і вже написав один, мовляв той, розказ „Люборацькі“, де виводю *на чисту воду* наських попиків» (Свидницький 1985: 522). У цьому контексті фразеологізм *виводити на чисту воду* означає традиційне: ‘викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність’ (ФСУМ 1993: 83).

Отже, А. Свидницький зростав у здоровому мовному середовищі подільського села, з дитячих років він пізнав і полюбив усну народну творчість, а фразеологічні одиниці, які він уводить у тексти своїх творів, зокрема і з компонентом *вода*, є яскравим засобом образності, емоційності, експресивності,

виразності. У письменника фразеологія виступає активною складовою комунікативних актів, є засобом відображення національної культури народу, його ментальності.

Джерела

Свидницький 1985 = Свидницький А. П. *Роман. Оповідання. Нариси*. Київ, 1985.

Словники

ФСУМ 1993 = *Фразеологічний словник української мови*. Уклад. В. М. Білоноженко та ін. Кн. 1. Київ, 1993.

Література

Герасименко 1959 = Герасименко В. Я. *Анатолій Свидницький. Літературний портрет*. Київ, 1959.

Дашкевич 1889 = Дашкевич Н. П. Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: «Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія». В кн.: *Записки Императ. Академіи Наукъ*. Санкт-Петербург, 1889. Т. 59. 37–301.

Доценко 1958 = Доценко П. П. Мова творів А. Свидницького. В кн.: *Курс історії української літературної мови*. За ред. І. К. Білодіда. Т. 1. *Дожовтневий період*. Київ, 1958. 413–423.

Жук 1987 = Жук Н. Й. *Анатолій Свидницький. Нарис життя і творчості*. Київ, 1987.

Коваленко 2009a = Коваленко Б. О. Деякі морфологічні риси подільського говору (на матеріалі роману «Люборацькі» А. Свидницького). В кн.: *Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті*. (Studia metodologica 27.) Тернопіль, 2009. 89–92.

Коваленко 2009b = Коваленко Б. О. Деякі словотвірні риси подільського говору (на матеріалі роману «Люборацькі» А. Свидницького). В кн.: *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. 7. Т. 2. Кам'янець-Подільський, 2009. 24–25.

Коваленко 2009c = Коваленко Б. О. Деякі фонетичні риси подільського говору (на матеріалі роману «Люборацькі» А. Свидницького). В кн.: *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 18. Кам'янець-Подільський, 2009. 66–68.

Матвіяс 1998 = Матвіяс І. Г. *Варіанти української літературної мови*. Київ, 1998.

Муромцева 2008 = Муромцева О. Мова роману «Люборацькі» Анатолія Свидницького. В кн.: *З історії української літературної мови*. Вибрані праці. Харків, 2008. 47–65.

Петров 1882 = Петров Н. И. Антоній Свидницькій. В кн.: *Исторический вестник* 9 (1882): 529–540.

Сиваченко 1962 = Сиваченко М. Є. *Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі*. Київ, 1962.

Франко 1886 = Франко І. Передмова до «Люборацьких». *Зоря* 1886/1: 5.

Франко 1984 = Франко І. Українсько-руська (малоруська) література. В кн.: Франко І. *Зібрання творів у 50 томах*. Т. 41. Київ, 1976–1989. 74–100.